

L'ÀRAB *BURJ* "BORJA" EN LA TOPONÍMIA CATALANA

Pere BALAÑÀ i ABADIA

El dia 24 d'agost de 1997 va tenir lloc a les Borges Blanques (les Garrigues) l'acte d'agermanament de la vila amb la de les Borges del Camp (Baix Camp). Amb aquest motiu, l'ajuntament local va editar un tríptic en què, a més de les celebracions previstes, figurava un petit article sobre *El topònim BORGES* signat per Melani d'Urgell, pseudònim de l'erudit local Josep Mª Farré. Davant la quantitat d'incorreccions de la nota esmentada i de la seva falta de consistència filològica i científica, vaig pensar que valia la pena refer, en forma molt més erudita, el treball de divulgació que -per més *inri*- jo havia publicat desinteressadament a la revista "El Terrall" (les Borges Blanques, n° 74, setembre-octubre 1996, ps. 9-11). També, és clar, em vaig adreçar personalment a l'alcalde de la vila, Excm. Sr. Miquel Angel Estradé, per fer-li cinc cèntims d'aquell desgavell. La seva resposta fou ben noble: ni sabia que hagués aparegut el tríptic ni se'n feia responsable en absolut. Per tant, la constant discussió sobre les conflictives relacions entre Administració i Toponímia, com veiem, segueix el seu curs. Mentrestant, heus ací el resultat final de la nova elaboració sobre el tema.

És evident que per a qui s'estima el seu tros, és important i bonic de conèixer-ne els orígens, que formen part de la seva pròpia identitat. En el cas concret del naixement de les Borges Blanques -a vegades dites "les Borges d'Urgell"-, podria semblar que la munió d'investigadors que hi han dedicat prou esforços (Lladonosa, Arqués, Pita, Ripollès, etc.) fa inútil qualsevol intent de retornar al tema. Però una específica peculiaritat de la condició humana rau en el fet que la cultura no sols és acumulable i transmissible, sinó també perfectible i augmentable. Per això insisteixo novament.

Com he demostrat en un estudi monogràfic recent¹, el lloc de les Borges Blanques mai no és esmentat textualment en les cròniques aràbigues conegudes en l'actualitat, què generalment es limiten a parlar dels nuclis principals de població (*madina* = ciutat) o de defensa (*hísn, alcàsser, alcala* = castell) inclosos dins l'anomenada Marca o Frontera Superior (*at-T' agr al-A' là*), part nord-oriental d'Al-Àndalus, nom amb què els àrabs van batejar de nou la península ibèrica. I és que el mateix nom de la vila (borges, plural de borja) ja ens remet, com explicarem més endavant, a un poblament de caràcter secundari, molt ben estudiat durant els darrers anys per diversos historiadors². D'una altra banda, la forma toponímica "borja" i alguns dels seus derivats, com ara "borjassa", són documentats a bastament al llarg de l'Edat Mitjana en diverses poblacions de l'anomenada "Catalunya Nova"³.

Pel que fa al topònim de les Borges Blanques, segons l'erudit filòleg Joan Coromines⁴ la documentació més antiga és de l'any 1273, a finals del regnat de Jaume I el Conqueridor. Al costat de Belianes i Arbeca són anomenades unes *Borges de Salevà* o "Borges de Salmaàn", si admetem la interpretació antropònica de Coromines, per a qui aquest "Salmàn" hauria estat el nom personal del propietari islàmic de l'indret. Però l'evolució fonètica aràbiga-catalana i la pròpia història de la contrada ens poden fer veure que aquell "Salevà", amb una accentuació de dubtosa autenticitat, correspon més aviat al nom àrab de persona *T' àlaba*. Així, per exemple, sabem que un general de l'emir Abd ar-Rahman I anomenat T' àlaba al-Judamí va ser fet presoner a la Frontera Superior per Carlemany, l'any 780⁵. El nom àrab de les Borges Blanques devia ser molt probablement *Búrj T' àlaba*, "la torre de T' àlaba" o *Múnia T' àlaba* "la propietat rural de T' àlaba", dotada almenys amb una torre de defensa, perquè els documents llatins redactats durant la represa dels territoris per part dels cristians acostumen a traduir la múnia(almúnia) àrab pel *turris* llatí⁶.

La forma llatina *Borgis Albis* apareix en temps de Jaume II (1291-1327) i, en general, les grafies redueixen normalment el nom a les Borges (1328, 1359, 1374, etc.). Però tenim constància que ja abans, en un testament de l'any 1225, un tal "Guillem de Rocha" deixava *meo castrum de Borges* "el meu castell de Borges" al seu fill Ponç⁷.

També sabem que la vila de les Borges Blanques havia estat donada anteriorment, l'any 1198-1199 o el 1206, pel rei Pere el Catòlic a un ciutadà de Lleida anomenat Esteve de Marimon perquè la repoblés⁸. Per tant, d'aquestes limitades recerques hem pogut deduir, ara per ara, dues circumstàncies remarcables:

1) Encara més de cinquanta anys després de la repoblació del lloc, hom recordava la seva pertinença a un propietari musulmà, possiblement fora del marc dels dominis territorials del regne de Lleida, ja que no consta als *Termini Antiqui Civitatis Ilerde*, consignats per escrit l'any 1170, on hauríem de trobar-lo, almenys entre la Femosa i el riu Ser⁹.

2) L'adjectiu "blanques" que determina el substantiu de les Borges és de creació romànica, del segle XIII segurament i, per consegüent, no és traducció d'un mot previ àrab que hauria estat *al-baydà*, com s'esdevé amb la famosa ciutat marroquina de *Dàr al Baydà* (Casablanca). Com a màxim, la traducció d'un suposat ètim àrab *al burjât al-baydà* hauria donat en conjunt l'expressió catalana "Torresblanques"¹⁰. Per explicar el naixement d'aquesta adjectivació podríem admetre com a plausible la hipòtesi de Lladonosa quan suggereix que potser la van afegir els repobladors cristians que es devien fixar en la presència a la zona d'abundants pedreres de materials calcaris¹¹. Ara bé, sembla més normal que fossin les mateixes "borges", les que tinguessin un color blanc, atenant als materials amb què havien estat construïdes o a l'emblanquinat amb què havien estat pintades. Per motius força semblants ben a prop apareix l'antic terme del "Masroig", entre Castellans i Juneda, pertanyent també a la jurisdicció de les Borges Blanques¹².

El que no creiem gens probable és que en època islàmica (segles VIII-XII) hi hagués a les Borges Blanques un castell o fortalesa als límits del regne de Lleida similar a les magnes fortificacions (sudes) de la capital del Segrià i de Balaguer, ciutats

musulmanes amb una categoria i població notables. D'aquest castell, citat per Pere Català i Roca¹³, es diu que l'actual carrer del Castell de Baix en seria una cuirassa (*coracha*, en castellà) o muralla avançada, pròpia dels alcàssers àrabs. Però, d'una banda, en el conegut pacte signat l'any 1120 entre Ibn Hilàal, l'alcaid de Lleida, i Ramon Berenguer III, aquell cabdill musulmà cedia en penyora al comte de Barcelona els castells d'Aitona, Albesa, Alcoletge, Alfés, Calaterrà, Castellldans, Escarp, Gebut, Montagut, Saidí, Xalamera, però no el de les Borges Blanques¹⁴. De l'altra, els cèlebres *Termini Antiqui Civitatis Ilerde* (fita n° 35) parlen de la *turrim davinabita* "torre d'Ibn Abita"¹⁵, que era situada dins la jurisdicció de Castellldans (*Castri Asinorum*) i en canvi no diuen res de *les Borges de Salmàn*, raó per la qual hem de deduir que aquest lloc devia quedar fora del districte almoràvit de Lleida.

Que després de la reconquesta del territori pels comtes catalans allà s'hi aixequés un castell és absolutament lògic, perquè les cartes de població atorgades als repobladors establien l'obligació, precisament, d'edificar-hi una fortalesa, com assenyalava la carta lliurada als pobladors de Vinaixa (que data del 23 d'agost de 1153): "*Ut ibi populetis et habitetis et faciatis ibi fortitudinem et villam ad habitandum et permanendum*" ("perquè pobleu i habiteu allà, i hi feu una fortificació i una vila per habitar-hi i romandre-hi"). Les fitacions de Vinaixa, molt probablement, incloïen l'actual terme de les Borges Blanques, si tenim en compte els límits que es marquen al document: "*Et dono vobis terminos ab oriente usque terminum de Terrers... et inde vadit per terminum de Castelot usque in caput de ipsa serra que vadit ad Castel de Asinis et inde descendit in directum usque in aquam de Set*" ("I us dono els termes que per l'est arriben fins al de Tarrés... i d'allí pel terme de Castellet -La Floresta- fins al cim d'aquella serralada -entre Juneda i les Borges Blanques?- i després baixen directament fins al riu Set")¹⁶. D'aquest castell erigit pels repobladors, n'hem conservat un dibuix fet pel francès Bealieu, a mitjan segle XVII, en què es veu ja en ruïnes, a ponent de l'església parroquial¹⁷.

Però abans de la repoblació cristiana, a les Borges Blanques només hi havia unes *burjât* o torres, que llavors no eren les barraques de pedra per soplujar-hi els treballadors del camp i les eines i productes agrícoles¹⁸, ni unes casetes de pedra seca, sense porta, que serveixen de soplug per vigilar la vinya¹⁹, sinó "torres fortificades", integrades en el complex sistema defensiu de la frontera islàmica que, en aquesta ocasió, tenien alhora la missió de controlar un punt estratègic de l'antiga calçada romana que anava de Lleida a Tarragona. En aquest sentit el mot comú "borja" és usat per primera vegada dins la *Crònica* de Ramon Muntaner pels volts de l'any 1330.

Exactament, doncs, una "borja" era una instal·lació defensiva, en forma de torre, amb funcions de guaita i de comunicació òptica i acústica, que restava associada a una explotació agrària amb una població reduïda, possiblement unifamiliar. En poques paraules, una "borja" era com una masia fortificada, aïllada dels nuclis més grans de població com ara l'alqueria, conjunt relativament homogeni d'almenys deu cases i amb terrossos pertanyents a diferents camperols. La xarxa de "borges" servia d'enllaç tant entre les alqueries, sense defenses, com entre els castells, que protegien les aglomeracions humanes petites, les alqueries, i també les grans, les ciutats. En el cas de les Borges Blanques, hem de suposar que, com a mínim, hi havia tres "bor-

ges” o masos amb torre, perquè la llengua àrab té una forma específica de dir el número “dual” (dues coses). En lloc de “borges” hauria perdurat algun mot derivat de *burjàni* o *burjàini*.

El nom singular àrab, *búrj*, era considerat indistintament masculí i femení. Per això se’n van formar: els diminutius *buràij* i *buràija* “torreta”, els plurals regulars *burúj* i *abràj* “torres” i els irregulars *burjún* i *burjàt* “torres” i *buraijàt* “torretes, torrelles”. Si s’hi afegia davant l’article àrabic *a/-* “la” o bé un complement del substantiu darrere (“sènia, nuvi, un nom propi de persona, etc.”), la productivitat d’aquest mot en la formació de topònims era ben lògica. La diversitat de pronúncia -fonètica- i d’escriptura -gràfica- han fet la resta al llarg dels temps.

Així, doncs, podríem dir que “els parents propers” de les Borges Blanques en la toponímia catalana (arreu dels Països Catalans) i hispànica, en general, són molt nombrosos: Barx (la Safor), Bors (Ontinyent), Borox (Toledo), Borja (Santa Margalida, Mallorca), Barxell (Alcoi), Barxeta (la Costera), Borjos (Tivissa, Bocairent), Burjó (Pego), Alborge (Saragossa), Alborgi (Horta), El Bortx (Sueca), El Borge (Màlaga), La Borja (Pratdip, Bellmunt de Priorat, Altea, Alcora, Bel), Alborax (Albacete), Alboraiia (València), Alboraiet (Campanet, Mallorca), Alboraiç (Foia de Bunyol), Alborache (Xiva, València), Alborágicos (Albacete), L’Amburget (Sant Jordi del Maestrat), etc.

Alguns dels “parents més llunyans” (compostos, derivats i modificats per raons administratives) serien: Les Borges del Camp (Baix Camp), Borjabad (Sòria), Burjassot (València), Cova’n Borges (Pollença), Burjassénia (Tortosa), Burjassapos (Vilamarxant), Butxafaró (Font de la Figuera), Bujalero (Guadalajara), Bujaraloz (Saragossa), Bujarrabal (Guadalajara), Bujalance (Còrdova), Burjago (Vall d’Uixó).

En conclusió, les Borges Blanques va ser batejada pels seus pobladors musulmans amb un nom de lloc que ens forneix un exemple evident d’un tipus d’habitat rural disseminat en el qual la pau es veia amenaçada contínuament. I aquestes condicions van ser usuals, durant alguns segles de l’Alta Edat Mitjana (VIII-XII), en una terra de frontera del que esdevindria Catalunya.

NOTES

1. *Els musulmans a Catalunya*, Sabadell, AUSA (“Orientalia Barcinonensia”, 12), 1993, ps. 66-67.
2. Peter C. Scales, *La red militar en el Tagr al-a’ la en los siglos X y XI, Análisis e índice topográfico*, “Boletín de Arqueología Medieval” (Madrid), 4 (1990), ps. 7-133, i Vincent Lagardère, *Campagnes et paysans d’Al-Andalus (VIIIe-JWe s.)*, París, Maisonneuve et Larose (“Islam et Occident”, IX), 1993, 486 ps.
3. Ramon Pere Anglès i Ramon Amigó Anglès, Onomàstica del terme municipal d’Ulldemolins, Barcelona, Societat d’Onomàstica-Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya (“Monografies”, 17), p. 126.
4. *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial-“La Caixa”, 1995, volum III, p. 81 b.
5. Pere Balañà i Abadia, *L’Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona, Rafael Dalmau ed. (“Nissaga”, 13), 1997.

6. Joan Eusebi García i Biosca, *Els orígens del terme de Lleida*, Lleida, La Mañana, 1995.
7. *Els castells catalans*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979, volum VI, p. 190.
8. *Ibidem*, volum VI, ps. 191a i 201a, nota 11.
9. Joan Eusebi García i Biosca, *op. cit.*, ps. 166-175, fites nº 32-36.
10. Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, volum III, p. 325a, línies 5-12.
11. *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1983, volum 10, p. 226b.
12. Article de Pere Bonnín a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, volum 3, p. 727b.
13. *Els castells catalans*, volum VI, ps. 190-191.
14. Josep Lladonosa i Pujol, *Història de Lleida*, Tàrraga, Camps, volum 1, 1972, p. 229 i següents.
15. Nom de lloc oblidat per Coromines a l'*Onomasticon Cataloniae*, volum II, pàg. 286a.
16. José Mª Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, volum I, document 86, p. 138.
17. *Els castells catalans*, volum VI, p. 191.
18. Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial-"La Caixa", 1981, volum II, p. 116a.
19. Segons l'opinió de Pere Català i Roca, publicada al "Boletín de Dialectología Española" (Abadia de Sant Cugat del Vallès), volum XL (1964), p. 20.

Tenim disponibles exemplars endarrerits del "Butlletí interior". Són els que s'incliquen per a cada número a la relació següent:

XXIX.....	4	XLVIII.....	2	LXIII.....	3
XXXI.....	6	XLIX.....	1	LXIV.....	28
XXXII.....	3	L-LI.....	27	LXVI.....	16
XXXV.....	2	LII.....	27	LXVII.....	27
XXXVIII.....	12	LIII.....	28	LXVIII.....	17
XXXIX.....	28	LIV-LV.....	27	LXIX.....	26
XLI.....	12	LVI.....	54	LXX-LXXXI (1).	14
XLII.....	23	LVII.....	28	LXX-LXXXI (2).	15
XLIII.....	1	LVIII.....	27	LXXXII.....	27
XLIV.....	2	LIX.....	26	LXXXIII.....	20
XLV.....	28	LX.....	27	LXXXIV.....	10
XLVI.....	28	LXI.....	27		
XLVII.....	28	LXII.....	18		

Tots aquells socis que hagin ingressat a la Societat d'Onomàstica després de l'aparició de cadascun dels números esmentats i que estiguin interessats a disposar d'algun d'aquests exemplars, els poden demanar al Secretari de la Societat i els seran tramesos, a ports pagats, al preu de 750, 1000 o 2000 pessetes cadascun, segons el gruix del volum (fins a 100 pàgines, fins a 400 pàgines o més de 400 pàgines, respectivament).